

HAJDU Tibor: A Tanácsköztársaság a történetírásban. Tények és hiedelmek
História, 1999/4. szám

Néhány évtizeddel ezelőtt még abban reménykedtünk, hogy közeleg az idő, mikor a Magyarországi Tanácsköztársaság történetéről is befejezett múlt időben, nyugodt objektivitással lehet írni. Be kell látnunk tévedésünket.

Vigasztalódhatunk a francia forradalommal, melynek 200. évfordulója csak új alkalomként szolgált a pártosan szubjektív viták fellángolására. Nem kell hát csodálkozni azon, ha a Tanácsköztársaság kevésbé feldolgozott és jelentős történetének megítélésében ma is politikai és másfajta elfogultságok uralkodnak.

Bűnbakkeresés

1964-ben jelent meg Siklós András rendkívül alapos és adatokban gazdag historiográfiai összefoglalása e vitákról és a következő évtizedek irodalmáról, a feltárt forrásokról. Hasonló munka sajnos azóta nem készült. Húsz évvel később, 1984-ben a rövid életű Medvetáncban közölt tanulmányomban próbáltam választ adni a kérdésre: miért nem tudta a Tanácsköztársaság – a hivatalos erőltetés ellenére – elfoglalni méltó helyét a „nemzeti tudatban”. Fő okokként Trianon és az 1918–19-es forradalmak tudati összekapcsolódását jelöltem meg (amennyiben a wilsonizmust és az internacionalizmust Trianon okozójaként állította be a bukás után a győztes ellenforradalom), továbbá magát a bukást. Óvatosan utalhattam arra, hogy akár folytatás nélküli zsákutcának, akár 1984 „létező szocializmusa” előzményeként állították be, egyik minősítés sem növelte népszerűségét. Okként jelöltem meg „idegenségét”: az orosz orientációt és a kormányzótanács tagjai többségének zsidó származását, mely utóbbinak túlhangsúlyozását (szemben pl. a vidéki munkástanácsok vagy a Vörös Hadsereg tisztikarának összetételével) az ellenforradalom nem mulasztotta el. A forradalmat a maga valóságában egyik párt sem vállalta.

A „kommunista forradalom” legendája

Hogy a tények ilyenkor milyen keveset számítanak, arra jó példa március 21-ének „kommunista forradalomként” (vagy éppen kommunista puccsként) szokásos értékelése. Noha minden részletesebb leírásból kiderül, hogy a szociáldemokraták a kormányzótanácsban, a pártvezetőségben az átalakítások, személycserék során is végig többségben maradtak, még inkább a Tanácsok Országos Gyűlésén, az általa választott Központi Intéző Bizottságban.

A tények negligálásának másik példája az ún. vörös terror beállítása. Az ellenforradalmi irodalom szerint a Tanácsköztársaság napjaiban véres terror dühöngött. Váry Albert ügyész a bukás után, a megtorló eljárások adatai alapján gondosan összeállította az áldozatok (szerinte 590 fő) listáját. Mivel Váry minden esetet pontosan leír és dokumentál, megállapítható, hogy a felsorolt esetek mintegy harmada nem számolható a forradalom rovására (bűncselekmény, személyes bosszú, erdész, akit a vadászok lelőnek, fiát agyonlövő apa halálra ítéltése, katonai parancsmegtagadás). A mintegy 3-400 valóságos politikai kivégzés stb. bármily sajnálatos, számszerűen nem haladja meg az e téren általában mértékletes magyar forradalmak áldozatainak számát, hogy ne is szóljunk arról a magyar szemnek megdöbbentő vérengzésről, ami 1918–1920 között Oroszországban, Finnországban,

Ukrajnában, Lengyelországban, Németországban folyt. A kilengések csak Ausztriában és Csehországban voltak enyhébbek, mint nálunk. A túszedés különös aktusának alig voltak áldozatai: néhány túszt beszállításukkor a kísérők öltek meg önkényesen.

Az idevágó komoly szakirodalomra nem jellemző hamis adatok közlése: egyszerűen a közlő számára fontos momentum egyoldalú kiemelése a mód-szer. Így Gratz Gusztáv „A forradalmak kora” című ismert művében nagyjából hitelesen írja le a „vörös terrort”, de 30 oldalt szentel neki a Tanácsköztársaságnak szánt mintegy 100 oldalból. Liberális meggyőződésének megfelelően elítéli az ezt követő „fehér terrort” is, természetesen, bár sokkal rövidebben, 5-6 oldalon, és az utóbbit tárgyalva teszi fel a jogos kérdést:

„Kétségkívül sok volt az áldozatok között a teljesen ártatlan ember. De figyelembe kell venni, hogy ami az 1918-1919-ik esztendőben Magyarországon lejátszódott, alapjában véve polgárháború volt és hol volt polgárháború, amely ártatlan embereknek nem került volna életébe?” Így igaz; ami Gratz felfogásában különös s egyben jellemző a forradalmi korról foglalkozó historiográfiára, hogy csak néhány mondatban utal az őszirózsás forradalmat követő parasztmozgalmakra, az azokat követő véres rendcsinálásra, a szemben álló román, magyar és más csapatok által elkövetett atrocitások. Hiszen szerinte „a kormány gyenge volt a tömegekkel szemben”, s a Károlyi-kormány gyengeségéről, tehetetlenségéről festett kép sarkában disszonánsan hatna a parasztfelkelés és a kormány által hirdetett statárium, a rendcsinálások százakban mérhető áldozatainak halma.

Emberi sorsok az irodalomban </Alcim>

A forradalmat követő negyedszázad historiográfiájáról így nem sok jót mondhatunk azonkívül, hogy kezdetben bizonyos tényfeltárás folyt (TAGYOB), s adatokat rögzítettek. Ezek értékét felül-múlja a Tanácsköztársaság, általában a két forradalom emléke a szépirodalomban: számos személyes élményből fakadó irodalmi alkotás született Herczeg Ferenc, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Krúdy Gyula, Laczkó Géza, Lengyel József, Móra Ferenc, Sinkó Ervin, Szántó György, Tormay Cecile és más magyar írók tollából. Itt csak két regényt emelnék ki, melyek a történeteket absztrahálva, az embersors klasszikus ábrázolásának magasságába emelik a forradalom tanulságait. Az egyik a gyermekien érzékeny és hiszékeny művész sorsát ábrázolja forradalom és ellenforradalom viharában: a Légy jó mindhalálig. A regényből készült darab debreceni bemutatója után írja Móricz Zsigmond debreceni barátjának:

„A Nyilas Misi tragédiájában valóban nem a debreceni kollégium szenvedéseit írtam meg, hanem a kommün alatt s után elszenvedett dolgokat. Ezt, tudja, még eddig soha senkinek ki nem vallottam. Valami olyan naiv és gyermekes szenvedésen mentem át, hogy csak a gyermeki szív rejtelvei közt tudtam megmutatni azt, amit éreztem, s lám az egész világ elfogadta s a gyermek sorsát látták benne...”

Nekem a debreceni tanárokkal sose volt ilyen bajom vagy tapasztalatom, a Beöthy Zsoltokkal és Bársony Istvánokkal és más névtelen kegyetlenekkel volt bajom, akkor mikor a legtöbb segítségre lett volna szükségem. A legkevesebb megértést találtam épp azokban, akiknek hivatása lett volna, hogy az író megértsék. Ezeket az érzéseket vetítettem ki a tanári kar figuráiban... Ilyen furcsán alakul át az írásban az élet.”

A másik, Kosztolányi Édes Annája, amely ha nem is mentség, pszichológiai-művészi magyarázat minden kegyetlenségre, amit a forradalmi nép elkövetett, s arra is: miért nem mindig azt érte a bosszú, aki arra rászolgált s akkor, mikor logikus lett volna. Kosztolányi lélektani érveléssel fellebbezi meg a megtorló bírósági ítéleteket: a megalázottak és megszorítottak lázadását nem lehet konkrét okokhoz és cselekményekhez kötni. A regény kezdősorai viszont az ellenforradalom publicisztikájáról mondanak lesújtó ítéletet:

„Kun Béla repülőgépen menekült az országból.

Délután – úgy öt óra felé – a Hungária Szállóban székelő szovjetház körül föl-rebbent egy repülőgép, átrepült a Dunán, a Várhegyen, s merész kanyarodással a Vérmező felé tartott.

A gépet maga a népbiztos vezette.

Alacsonyan szállt, alig húsz méter magasságban, úgy hogy arcát is látni lehetett.

Sápadt volt, borotvátalan, mint rendesen. Vigyorgott az alatt álló polgárookra, s vásott kajánsággal, csúfondárosan még búcsút is intett egyeseknek.

Zserbókat vitt, melyekkel teletömte puffadozó zsebeit, aztán ékszereket, grófnék, bárónék, kegyes, jótékony hölgyek drágaköveit, templomi kelyheket...

Legalább a Krisztinában ezt beszéltek.”

Céhbeli munkák, 1920–1956

Nem csoda, ha a céhbeli történészek ritka kivétellel már a húszas évek elejétől távol tartották magukat a forradalmak tematikájától, annyira egyértelmű volt, mit illik és lehet írni. 1945 után az elvárások változtak, az objektív történet-írás esélyei nem nőttek, így a 1918–19 továbbra sem volt a történetírás tárgya. A baloldal hallgatott, a „népfrontpolitikát” zavarta a proletárdiktatúra emlegetése. A Kommunista Párt duplán hallgatott, mert a Tanácsköztársaság vezetői közül Sztálin a harmincas évek végén jóval többet pusztított el, mint addig az ellenforradalom, s legfőbb vezetői egykor kifutófiúk voltak Kun Béla mellett.

A fordulat éve után legalább a tankönyvekben, történeti áttekintésekben mondani kellett valamit erről az évről is: ezekben a szerző neve valóban csak áruvédjegy, még Rákosi sem maga írta az általa jegyzett hivatalos vezérfonalat, melynek koncepcióját nemigen zavarják a tények, s csak annyiban szintézise az emigrációs irodalomnak, hogy együtt ítéli el a szociáldemokrata és kunista „árulókat”. Ez a skizofrén történelemszemlélet, melyben árulók árulják egymást normális ítélőképességű olvasókra nem is gyakorolhatott tartós hatást. Annál nagyobb hévvel folyt az ötvenes évek történetírásában a Horthy-korszak leleplezése. Ennek egyik sarkpontja az ellenforradalmi terror dokumentálása volt, amennyiben egyoldalúan publikálták rémtetteit, de áldozatai megszámlolására kísérletet sem tettek. Az eredmény ugyanis szerényebb lett volna a húszas évek kezdetén Pogány József és Böhm által emigránsok bemondásai alapján tett megállapításnál: „több mint 5000 forradalmár életét oltották ki”.

Kádári konszolidáció </Alcim>

1956 után az új politikai vezetés – melyben jelen voltak néhány évig Kun öreg harcostársai és tisztelői – hatályon kívül helyezte a torzképet és azt kívánta, hogy a Tanácsköztársaság foglalja el „méltó helyét” a magyar történelemben. Az új feltételek legjobb oldala volt, hogy bizonyos korlátok között lehetővé tették a nézetkülönbségeket, az önálló témaválasztást és

véleményalkotást. Ez megmutatkozik a hatvanas években megjelent munkák viszonylag nagy számában és részben elfogadható színvonalában. Könnyebbég volt, hogy lassan tisztességes hangon lehetett írni a demokratikus előzményekről, nevezetesen az öszirózsás forradalomról is. Megjelent számos, alapvető dokumentumokat hamisítás nélkül közlő forráskiadvány, olyan maradandó értékűek is, mint a „Minden-ki újakra készül”, mely a magyar írók a forradalmi év sajtójában megjelent írásainak teljes gyűjteménye, vagy a Tanácsköztársaság zenei életéről szóló kötet. Nincs helyünk itt a jelentősebb munkák és szerzőik felsorolására sem, de kiemelném az alapvető tényeket és dokumentumokat rögzítő hadtörténeti irodalmat, a jogtörténet összeállításait, az agrárkérdésről szóló számos, polemikus monográfiát, az 1919-es párizsi békekonferencia magyar vonatkozásainak első össze-foglalását.

Jelen voltak még a régi, dogmatikus szemlélet képviselőinek munkái (a történész Szamuely Tibor, Réti László és mások), de ezeket alig vették komolyan. Fontosabb, hogy a hivatalos tankönyvek még sokat megőriztek e szemléletből, a hetvenes években is. A szakmunkák színvonala is változatos volt még. Ha a jövő század historiográfusa kezébe veszi a hatvanas évek szóban forgó termékeit, talán kevesebb különbséget fog látni, mint a kortársak, talán érdektelennek tűnnek neki a viták, melyeket résztvevőik fontosnak tartottak. Magam féltucatnyi kötetet publikáltam ez idő tájt a két forradalom történetéről s úgy éreztem, sikerült jelentős lépést tenni a tényszerű, hamisításoktól mentes, tudományos történetírás felé. Mint másoknak is, ha nyomtatásban akartuk látni írásainkat, március 21-ét előrelépésként kellett értékelni az öszirózsás forradalomhoz képest, pozitívan értékelni a kommunisták alapvető célkitűzéseit (a megvalósítást már nem) és mindenekelőtt a szovjet példa követését. Mai szemmel két lényeges kifogásom van saját írásaim ellen: az egyik, hogy sokáig nem tudtam szabadulni a szociáldemokrácia és főleg annak balszárnya szerepét lekicsinylő szemlélettől. A másik, nem éreztem erőt arra, hogy nagyobb teret szenteljek az egyházpolitikában elkövetett hibáknak, noha ezekkel és hatásukkal tisztában voltam.

Az 1970-es években még számos jelentős kiadványt publikáltak, főleg a helytörténet terén. Enyhült a szociáldemokrácia, a polgári radikalizmus méltó bemutatásával szembeni hivatalos ellen-állás, s ennek első eredményei is megmutatkoztak. 1976-ban jelent meg a 10 kötetes Magyarország története 8. kötete, mely nagy teret szentelt a két forradalom történetének. Megítélésem szerint ebben történt előrelépés a hatvanas évekhez képest, de talán nem elég jelentős; a mind kritikusabb szakmai közvélemény bizonyosan nem látta kielégítőnek. Néhány, jórészt fiatal kutató megpróbált kitörni az addigi kötöttségekből, igazán objektív, újszerű munkákat publikálni a Tanácsköztársaság egyes kérdéseiről. Romsics Ignác a parasztkérdésről, az addig szimplán ellenforradalomnak tekintett parasztlázadásokról, Péteri György bemutatta a forradalom iparirányítási problémáinak megoldhatatlanságát. Fogarassy László feszegette a hadtörténetírás kényszerű korlátait, főleg a vörös parancsnokok addig későbbi pályájuk miatt (a Horthy-hadseregben) szokásos anonimizálásának feloldását. Mikor azonban 1979-ben szinte megjelenése napján bevonták Borsányi György Kun-életrajzát, a kutatói érdeklődés elfordult a forradalmak, a munkásmozgalom története tematikájától.

Ha nagyobb az érdeklődés, bizonyára lehetett volna több eredményt elérni a visszahúzó erőkkel szemben. 1983 újdonsága Ormos Mária Padovától Trianonig című monográfiája, a következő évé a Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyveinek teljes kiadása. Ekkoriban jelenhetett csak meg Kassák önélet-írásának a forradalmak évről szóló,

túlságosan szókimondó kötete, de maradtak értékes, fontos kéziratok, melyeket a mai napig nem publikáltak.

A jelenben...

A rendszerváltás után remélni lehetett volna, hogy a lehetőséggel élve megjelennek kritikusabb hangú, az előző évek irodalmának fent említett hiányosságait pótló munkák a Tanácsköztársaságról, de ez elmaradt. A legtöbb, ami történt néhány 1945 előtti kiadvány – szociáldemokrata memoárok, Gratz és Váry könyve – reprintben, az utóbbi 60-70 év eredményeit, vitáit ismertető jegyzetek vagy bevezetés nélkül. Megjelent néhány korábban kiadatlan szociáldemokrata dokumentum, 1-2 szociáldemokrata politikus életrajza, néhány új tanulmány az egyházpolitikáról. Igaz, az őszirózsás forradalom sem járt sokkal jobban. Sőt megfigyelhető egy új szemléleti jelenség is: például azon történeti elmékedések, miszerint a pacifista, tehetetlen Károlyi-rezsimnél még a Tanácsköztársaság is jobb volt, mert legalább háborút indított a szomszédoktól megszállt területek visszaszerzésére. Hogy meglepné a kortársakat egy ilyen szembevagy inkább fejre állítás!

Elnézést kérek, ha valami fontos eredményről megfeledkeztem volna: de még arra is hiába vártunk, hogy korábbi munkáinkat érdemi kritikának vessék alá vagy új szellemű historiográfiai összefoglalás jelenjen meg. Mindennek okai nagyjából ismertek, s így remélhető, hogy a beköszöntő új évezred új eredményeket hoz majd.